

Key words: post-non-classical psychology, personality self-designing, narrative, discourse, personal experience, sense, interpretation.

УДК 159.923

Анісімова А. О.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СПРИЯННЯ САМОДЕТЕРМІНАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ У ВНЗ

Анісімова А. О. Психологічні особливості сприяння самодетермінації професійного становлення майбутніх фахівців у ВНЗ. У статті запропонована комплексна програма сприяння самодетермінації професійного становлення майбутніх фахівців, що є одним із найважливіших завдань професійної підготовки студента у ВНЗ. Запропонована програма спрямована на розвиток позитивного самоствавлення, компетентності та самоефективності особистості, формування рефлексивної культури, здатності цілісного, творчого осмислення себе як суб'єкта власної життєдіяльності, особистісного та професійного саморозвитку та самореалізації. Здійснено перевірку ефективності запропонованої програми.

Ключові слова: професійне становлення, самодетермінація, самореалізація, професійна ідентичність, самоефективність, психологічне благополуччя особистості.

Анісімова А. О. Психологические особенности содействия самодетерминации профессионального становления будущих специалистов в ВУЗе. В статье предложена комплексная программа содействия самодетерминации профессионального становления будущих специалистов, что является одним из важнейших заданий профессиональной подготовки студента в ВУЗе. Предложенная программа направлена на развитие позитивного самоотношения, компетентности и самооэффективности личности, формирования рефлексивной культуры, способности целостного, творческого осмысления себя как субъекта собственной жизнедеятельности, личностного и профессионального саморазвития и самореализации. Осуществлена проверка эффективности предлагаемой программы.

Ключевые слова: профессиональное становление, самодетерминация, самореализация, профессиональная идентичность, самооэффективность, психологическое благополучие личности.

Постановка проблеми. Професійне становлення особистості у ВНЗ є важливим етапом професійної соціалізації особистості, який глибоко пов'язаний із процесами її саморозвитку та подальшої самореалізації. Реалізація ідей гуманістичної парадигми в освіті призвели до переосмислення цілей навчання у ВНЗ та висування на перший план проблему формування цінностей розвитку особистості майбутнього фахівця – суб'єкта професіогенезу.

Нажаль, психологічні механізми професійного зростання й умови успішності та психологічного благополуччя особистості в професійній діяльності не отримують належної уваги дослідників, зокрема зв'язок успішності особистості в професійній діяльності зі складовими безпечного соціального середовища фахівця, одним із основних якого є психологічне благополуччя особистості.

Сприяння самодетермінації професійного становлення майбутніх фахівців є одним із найважливіших завдань професійної підготовки студента у ВНЗ.

Ефективне сприяння професійній самодетермінації студентів до професійної діяльності забезпечується засобами цілеспрямованого психологічного впливу та розвитку взаємопов'язаних та надзвичайно важливих особистісних утворень: мотивації професійного становлення, самореалізації, смисложиттєвих орієнтацій, подальшого професійного самовизначення та цілепокладання сту-

дентів, самоефективності, усвідомлення ними власних життєвих перспектив тощо, а також інтенсифікації практичної складової підготовки студентів, запровадження технологій практико-орієнтованого навчання.

У світлі означених тенденцій, актуальною стає проблема забезпечення умов формування в освітньому середовищі ВНЗ особистості студента як самодетермінованого суб'єкта свого професійного і життєвого шляху. В свою чергу, потреба в самореалізації особистості як суб'єкта професійного становлення повинна стати наслідком і результатом впровадження спеціальних ефективних програм *психологічних заходів* на ряду із традиційною професійною підготовкою, що і є **метою** нашої статті.

Виклад основного матеріалу. Ми вважаємо що *заходи, спрямовані на професійне становлення студентів, повинні спрямовуватися на:*

1. Оптимізацію системи ставлень особистості, центральне місце в якій належить самоприйняттю, самоповазі, самопослідовності (самокерівництву), позитивному ставленню до інших (оточуючих), що сприятиме розвитку адекватності самооцінки, рівню домагань, самоінтересу, саморозумінню, впевненості, наполегливості, цілеспрямованості тощо.

2. Формування цілісності сприйняття подій життєвого шляху, оптимального поєднання минулого, теперішнього та майбутнього в картині життя, усвідомленості життєвих цілей і перспектив, поєднання життєвих планів з професійними тощо.

3. Формування професійної ідентичності студентів. Оскільки процес становлення професійної ідентичності студентів під час навчання у ВНЗ має специфічні динамічні характеристики, механізми та умови, що є його підґрунтям, то слід підкреслити важливість формування у ВНЗ професійної ідентичності майбутнього фахівця, а саме наявності адекватних умов та фахової психологічної підтримки перших кроків молодого людини в її професійну діяльність.

В основу тренінгової програми становлення особистості майбутнього фахівця покладені принципи гуманістичного підходу в психології; концепції самодетермінації (Е.Десі, Р.Райана); теорії самоефективності (А. Бандура); концептуальні положення позитивного підходу до функціонування особистості (Селігман, М.Чіксентміхайї); загальні положення мотиваційних концепцій (В.Г. Асєєв, В.К. Вілюнас, Є.П. Ільїн, О.М. Леонтєв, М.Ш. Магомєт-Еминов, А. Маслоу, Ж. Нюттен, А.А. Файзулаєв, Х. Хекхаузен та ін.); клієнт-центрованого підходу К. Роджерса; погляди на природу особистісного потенціалу Д.О. Леонтєва; концепції професійного становлення студентів у ВНЗ Е.Ф. Зеєра; положення системного підходу до розвитку особистості (П.К. Анохін, В.О. Ганзен, Б.Ф. Ломов, С.Д. Максименко, В.С. Мерлін, М.С. Пряжников, В.Д. Шадріков та ін.); положення теорій особистості щодо цілісності її життєвого шляху (Є.І. Головаха, О.О. Кронік, Ж. Нюттен та ін.).

Ефективним засобом професійного становлення особистості майбутнього фахівця, на наш погляд, є *особистісно-орієнтований тренінг*, особливістю якого є включеність в тренінгову взаємодію особистості в цілому. Такий тренінг викликає зміни в самоорганізації та самосприйнятті особистості, створює мож-

ливість організації режиму саморозвитку, самокорекції, самовдосконалення як неперервного процесу.

Метою тренінгової програми є сприяння професійному становленню та професійній ідентифікації особистості майбутнього фахівця, через особистісну рефлексію, розвинуте позитивне самоствавлення, усвідомлення власних цілей, смислів, актуалізацію потреби в професійно-особистісній самореалізації, компетентності та самодетермінації.

Основними **завданнями** програми є: 1) активізація потреби особистості в самопізнанні, повному і точному уявленню про себе як індивідуальність; 2) розвиток здатності до самоаналізу та рефлексії; формування особистісної рефлексії та рефлексивної культури особистості; формування та підтримання розвинутого позитивного самоствавлення, за рахунок зрілих стратегій захисту самоствавлення; 3) активізація механізмів переосмислення себе як суб'єкта взаємодії з оточуючим світом та Іншими; 4) формувати мотивацію до саморозвитку, як основу потреби в самоактуалізації особистості, осмислення та актуалізація особистісних ресурсів необхідних для саморозвитку, професійного становлення та професійної ідентифікації; 5) формувати вміння знаходити нові смисли «Я», навички адекватного та ефективного цілепокладання, формулювати, аналізувати, усвідомлювати та виділяти ближні та стратегічні життєві цілі та цілі саморозвитку; уміти прогнозувати наслідки та результати власних цілей; 6) актуалізувати потребу в функціональній автономії та самоефективності особистості, формувати навички самоефективності: позитивного самосприйняття, визначення власних успіхів в діяльності, спостереження за позитивними діями та успішним виконанням діяльності інших; 7) розвивати комунікативні здібності та навички міжособистісної взаємодії, здатність аналізувати поведінку інших людей, міжособистісні та професійні ситуації спілкування і себе в них; розвиток навичок професійної самопрезентації, здатності усвідомлювати себе в професії, сприяти розвитку мотивації досягнень та успіху; розвиток навичок саморегуляції власних емоційних станів, поведінки в міжособистісному та професійному спілкуванні, навичок подолання деструктивних тенденцій професійного розвитку тощо.

Спираючись на зазначені теоретичні підходи до проблеми професійного становлення особистості майбутнього фахівця в психології, власне емпіричне дослідження, ми поклали в основу побудови тренінгової програми наступні принципи:

1. Принцип цілісного усвідомлення власного «Я». Даний принцип реалізується в програмі за рахунок залучення до роботи в тренінгу особистості в цілому, що викликає зміни в самоорганізації та самосприйнятті людини; та за рахунок рефлексії одержуваної інформації після проведених вправ, в ході виконання індивідуальних та групових завдань, по завершенню кожного заняття.

2. Принцип створення максимальної безпечності особистісним змінам. Дотримання принципу сприяє самоусвідомленню, саморозкриттю та самопрезентації особистості. Досягається за рахунок вироблення та прийняття кожною групою певних правил в тренінгу, наданням позитивного зворотного зв'язку

учасниками та ведучим тренінгу, суб'єкт-суб'єктною взаємодією та спілкуванням в групі.

3. Принцип виходу із зони комфорту та відкритості новому досвіду. Дотримання даного принципу сприяє збільшенню напруги та спрямовує мотивацію особистості на саморозвиток, самоусвідомлення, пошук нових стимулів, стилів поведінки, нових засобів досягнення цілей, самореалізацію.

4. Принцип проблемно-сислового поля. Сприяє організації тренінгового простору з урахуванням реальних протиріч, конфліктів які існують в життєвому досвіді учасників тренінгу.

5. Принцип актуальності стимулу. Навчання та формування буде ефективними, якщо їх предмет є актуальним для особистості. Даний принцип реалізується в тренінговій програмі за рахунок постійної рефлексії та виділення учасниками актуальних потреб, цілей, смислів в усіх видах активностей, які пропонуються в тренінгу.

6. Принцип співвіднесення з реальною професійною практикою. Реалізація даного принципу створює можливості для учасників органічно, максимально ефективно здійснити перенос отриманого рефлексивного досвіду в свою майбутню професійну діяльність та життєве поле.

У пропонованій нами програмі були використані наступні методичні засоби та методи:

– міні інформаційні блоки – короткі (до 15 хв.) інформаційні модулі, в яких в стислій формі ведучий викладає теоретичні положення проблеми з якою працюють на занятті;

– групові дискусії – обговорення конкретного питання, теми структуроване чи те, яке спонтанно виникло, але було актуалізовано темою заняття;

– психотехнічні вправи, спрямовані на розвиток навичок самоаналізу, поетапного формування рефлексії, як властивості психіки; міжособистісної перцепції, комунікативної взаємодії, позитивного самосприйняття та сприйняття інших; саморозкриття та самопрезентації; розвиток навичок самоефективності, активізацію професійного та особистісного самовизначення; цілепокладання, усвідомлення та знаходження шляхів, засобів реалізації цілей тощо;

– сюжетно-рольові, ділові ігри та завдання на розвиток навичок побудови та реалізації життєвих планів, рефлексію смислових установок, існуючих цінностей, стратегій поведінки, конфліктних зон, програвання конкретних ситуацій, пов'язаних з майбутньою професією;

– психодраматичні ігри та завдання, які дають можливість розширити власний досвід, знання, поведінку та оволодіти рефлексивним досвідом, шляхом програвання набором ролей, наприклад, таких як: «Я. Яким я себе уявляю», «Я очима іншого», «Інший, яким бачу його Я» тощо;

– методи арт-терапії (проективне малювання, створення колажу, створення проективного образу, робота з психологічною казкою). Зазначені техніки дозволяють працювати з неусвідомленими почуттями, бажаннями, цілями, установками, смислами учасників, з конфліктними сторонами та потенціалом особистості;

– «мозковий штурм» – метод забезпечення генерації ідей в групі. В спільній роботі група породжує більшу кількість ідей (та більш широкого спектру використання), ніж при індивідуальній роботі тих же людей. Використовується для потенціювання, вироблення нових творчих рішень при обговоренні певних ситуацій, вирішенні поставлених задач, знаходження шляхів розв'язання складних ситуацій, розширення рамок стереотипної поведінки.

Наша тренінгова програма становлення особистості майбутнього фахівця складається з **чотирьох** самостійних і логічно пов'язаних один з одним блоків:

Блок 1. *«Самоставлення»*, спрямований на розвиток позитивного самоставлення особистості, через формування рефлексивної культури, здатності цілісного, творчого осмислення себе як суб'єкта власної життєдіяльності, особистісного та професійного саморозвитку та самореалізації.

Блок 2. *«Цілі, смисли, зв'язність життєвого шляху»*, спрямований на формування уявлень про цілісність життєвого шляху особистості (як складної системи життєдіяльності особистості в минулому, теперішньому, майбутньому), через рефлексію, диференціацію та усвідомлення власних цілей, життєвих смислів, установок; формування та розвиток навичок, умінь ефективного цілепокладання, асертивної поведінки, навичок роботи зі смислами і цілями, життєвими планами.

Блок 3. *«Самоефективність особистості»*, спрямований на розвиток самоефективності особистості, позитивного самоставлення, впевненості в собі, автономії мотивів, самокерівництва, через рефлексію власного «Я», досвіду власних успіхів, власних потреб, формування компетентності особистості.

Блок 4. *«Професійна ідентичність майбутнього фахівця»*, спрямований на сприяння професійному становленню особистості через формування та розвиток її професійної ідентичності, що забезпечує її цілісність, визначеність, усвідомленість в професії, актуалізує потреби в професійному саморозвитку та побудові професійних планів.

Компоненти тренінгу об'єднуються в ціле на основі запропонованої нами структури самодетермінації особистості та на концепції професійного становлення студентів у ВНЗ Е.Ф. Зеєра, що дає можливість її поетапної реалізації на різних курсах навчання у ВНЗ.

Дана програма забезпечує психологічну безпеку процесу входження особистості в нові соціальні ролі, розвитку особистісних і професійних компетенцій, актуалізації позиції особистості як активного і свідомого суб'єкта навчально-професійної діяльності та життєдіяльності цілому; дозволяє майбутньому фахівцю працювати в тренінгу одночасно в особистісній площині, сфері емоційних ставлень, поведінки, професійних дій та когнітивній площині.

Впровадження програми, як уже зазначалось, відбувалось з урахуванням концепції професійного становлення студентів у ВНЗ Е.Ф. Зеєра [1] – на етапі адаптації студентів (1 курс), на етапі інтенсифікації (2-3 курс) та на етапі професійної ідентифікації (4-5 курс).

Всього на всіх етапах впровадження програми в її реалізації взяли участь 29 студентів експериментальної групи (9 студентів 1-го курсу, 12 – 2-3 курсів та

8 – 4-5 курсів).

Ефективність програми перевірялась шляхом порівняння ключових утворень особистості, на формування яких спрямовувався активний вплив, через два місяця після завершення формувальних заходів.

Так, виявляючи можливі зміни мотиваційно-смісловій сфері, було встановлено, що достовірне збільшення відбулось таких показників (рис. 1): процес життя та результат життя, внутрішні індивідуально-значимі мотиви та соціально-значимі, професійна спрямованість.

Це означає, що після комплексного тренінгу в його учасників зросла загальна задоволеність життям, сам процес свого життя вони сприймають як більш цікавий, емоційно насичений і наповнений змістом. Зросла також оцінка результативності життя, задоволеність самореалізацією та внутрішня мотивація вибору професії, її особистісна значущість, прагнення до оволодіння обраною професією інтерес до професії та бажання в майбутньому працювати і вдосконалюватися за обраним фахом.

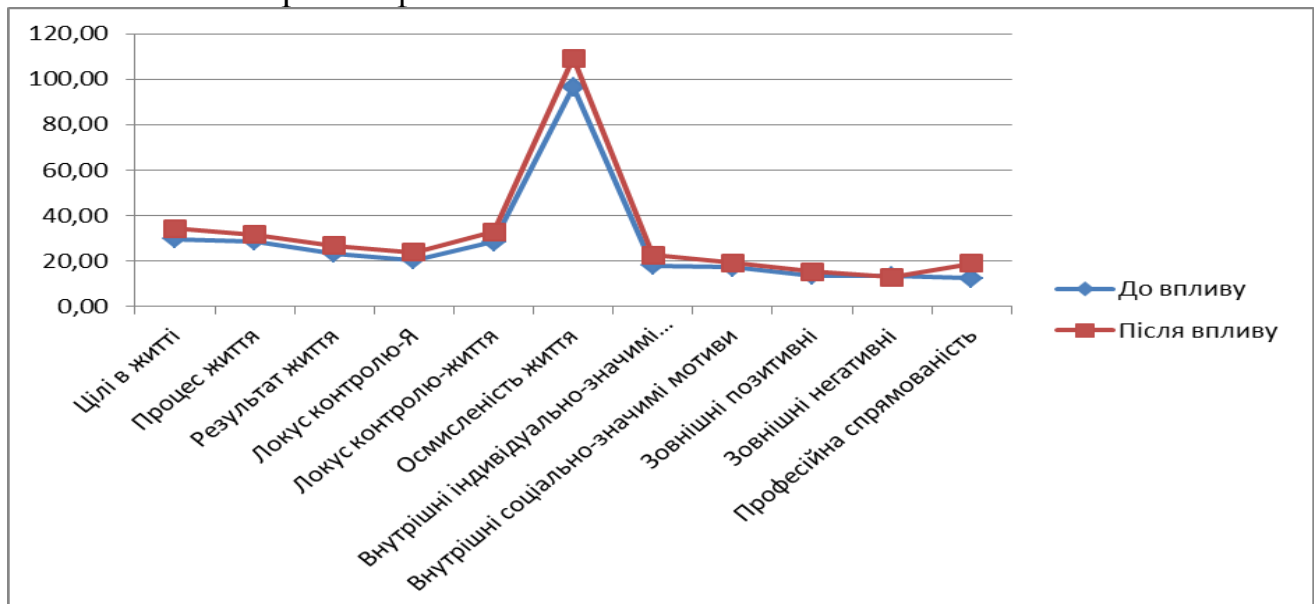

Рис. 1. Зміна показників мотиваційно-смісловій сфері та професійної спрямованості

Значна увага при впровадженні комплексної тренінгової програми спрямовувалась на формування позитивного самоствавлення особистості як структурно-складного утворення, яке включає в себе: самоповагу, аутосимпатію, самокерування, самовпевненість, самоприйняття, самоінтерес та ін. В основі таких комплексних уявлень про себе (за В.В. Століним) розбіжності у змісті «Я-образу» і самоствавлення, на усунення яких, а значить і на активізацію саморозвитку особистості, спрямовувались зусилля тренінгу. На рис. 2. наведено показники самоствавлення студентів, отримані після формуючого впливу.

Отримані дані свідчать про підвищення інтегрального самоствавлення, хоча й не значного; зросли показники самоповаги, самоінтересу, самовпевненості, самоприйняття та саморозуміння. Отримані дані свідчать про позитивну зміну внутрішнього почуття «за» і «проти» самого себе, внутрішньої послідовності,

саморозуміння, віри у свої здібності, самостійності, оцінки своїх можливостей, можливостей контролювати власне життя та бути самопослідовним.

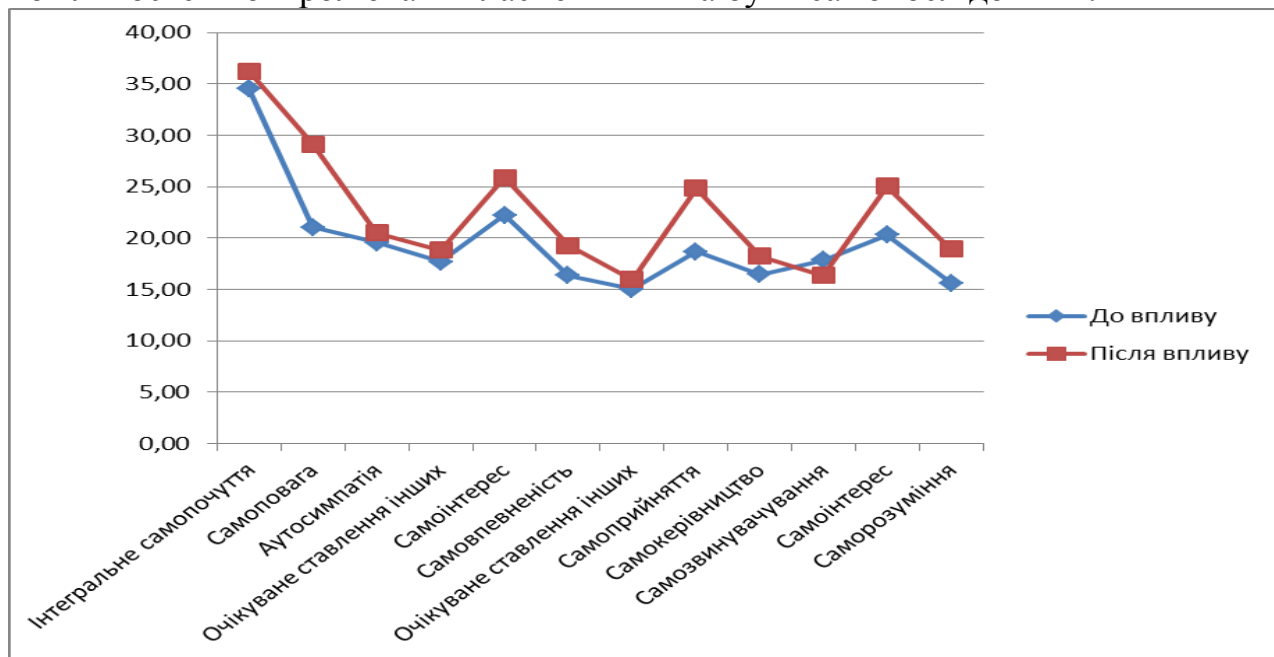

Рис. 2. Зміна показників самоствалення особистості

Особливим аргументом на користь ефективності впровадженої програми є позитивна зміна показників психологічного благополуччя особистості (дані наведено на рис.3).

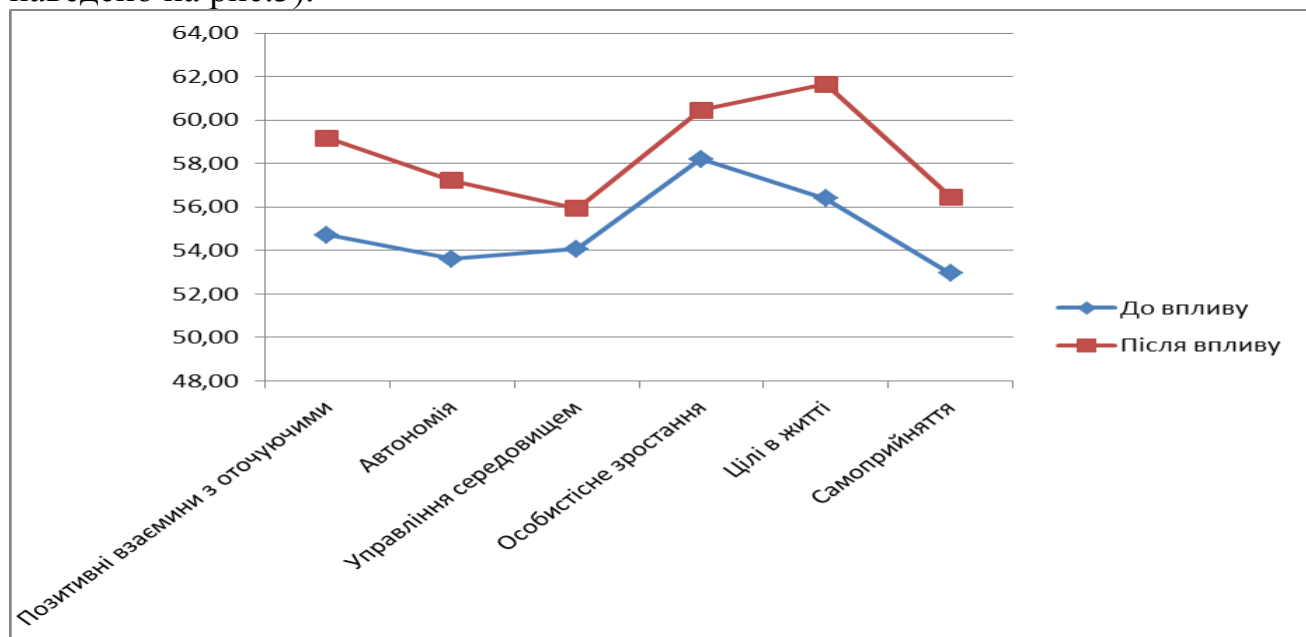

Рис. 3. Зміна показників психологічного благополуччя особистості

Наведені на рисунку дані наочно переконують в зростанні показників «позитивні взаємини з оточуючими», «автономія», «особистісне зростання», «цілі в житті» та «самприйняття». Зазначені зміни є статистично значущими (додаток Л).

Висновки. Наведені результати впровадження тренінгової програми дають підстави вважати, що її впровадження сприяло зростанню почуття реалізації свого потенціалу, позитивного ставлення до себе, самостійності і незалеж-

ності, здатності протистояти негативним зовнішнім впливам, саморегуляції власної поведінки, покращенню взаємин з оточенням тощо.

Отримані результати свідчать про необхідність розвитку життєвої перспективи в процесі навчання у ВНЗ. Тому вища освіта повинна спрямовуватись на розв'язання таких завдань, як розвиток ініціативи, відповідальності, цілісності життєвого шляху, що дозволить студентам краще самовизначитися, бути активним суб'єктом професійного та особистісного становлення, саморозвитку і самореалізації.

Отже, тренінгова програма є ефективною і результативною, її впровадження сприяло:

- активізації потреби особистості в самопізнанні, більш повному і точному уявленню про себе як індивідуальність; розвитку здатності до самоаналізу та рефлексії; формуванню особистісної рефлексії та рефлексивної культури особистості; формуванню та підтриманню позитивного самоствавлення; формуванню мотивації саморозвитку, як основи самоактуалізації особистості, осмисленню та актуалізації особистісних ресурсів необхідних для саморозвитку, професійного становлення та професійної ідентифікації;

- активізації механізмів переосмислення себе як суб'єкта взаємодії з оточуючим світом та іншими людьми; формуванню умінь знаходити нові смисли «Я», навички адекватного та ефективного цілепокладання формулювати, аналізувати, усвідомлювати та виділяти ближні та стратегічні життєві цілі та цілі саморозвитку; умінню прогнозувати наслідки та результати власних цілей; формуванню уміння визначати та усвідомлювати власні потреби у системі відносин «Я-Світ»;

- актуалізації потреби в функціональній автономії та самоефективності особистості, формування навичок самоефективності та самопізнання;

- розвитку навичок професійної самопрезентації, здатності усвідомлювати себе в професії; освоєнню прийомів самокерівництва в професійних ситуаціях та керівництва своїм професійним розвитком; розвитку мотивації досягнень та успіху; розвитку навичок саморегуляції власних емоційних станів, поведінки в міжособистісному та професійному спілкуванні, навичок подолання деструктивних тенденцій професійного розвитку.

Список використаних джерел

1. Зеер, Э.Ф. Психология профессий / Э.Ф.Зеер / Учебн. пособие [3-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Академический проект, Фонд «Мир», 2006. – 336 с.

2. Сердюк, Л. З. Комплексна програма розвитку мотивації учіння та професійного становлення майбутнього фахівця у ВНЗ / Л. З. Сердюк, О. І. Купреєва // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: Зб. наук. праць. – № 10 (12). – К.:Університет «Україна», 2013. – С. 205-223.

3. Сердюк Л.З. Психологічні чинники самодетермінації професійного становлення особистості / Л.З.Сердюк, А.О. Соколюк // Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Ін-ту психології Г.С.Костюка НАПН України. – К., Ніжин: ПП Лисенко, 2015. – Том ІХ. – Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія. –Вип. 7. – С. 317-322.

4. Соколюк А.О. Особистісно-професійний розвиток майбутнього фахівця як суб'єкта професійного становлення / А.О. Соколюк // Освіта регіону. – №3(36), 2014. – К.:Університет «Україна». – С.99-104.

5. Студент как субъект саморазвития и отношения к учебно-профессиональной деятельности / В. Г. Маралов, О. А. Воронина, Е. П. Киселева и др. / под ред. В. Г. Маралова. – М. : Академический Проект ; Мир, 2011. – 190 с.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Zeer, Je.F. Psihologija professij / Je.F.Zeer / Uchebn. posobie [3-e izd., pererab. i dop.]. – М.: Akademicheskij proekt, Fond «Mir», 2006. – 336 s.

2. Serdjuk, L. Z. Kompleksna programa rozvitku motivacii uchinnja ta profesijnogo stanovlennja majbutn'ogo fahivcja u VNZ / L. Z. Serdjuk, O. I. Kupreeva // Aktual'ni problemi navchannja ta viovannja ljudej z osoblivimi potrebami: Zb. nauk. prac'. – № 10 (12). – К.:Universitet «Ukraïna», 2013. – S. 205-223.

3. Serdjuk L.Z. Psihologichni chinniki samodeterminacii profesijnogo stanovlennja osobistosti / L.Z.Serdjuk, A.O. Sokoljuk // Aktual'ni problemi psihologii : zbirnik naukovih prac' In-tu psihologii G.S.Kostjuka NAPN Ukraïni. – К., Nizhin: PP Lisenko, 2015. – Tom IH. – Zagal'na psihologija. Istorichna psihologija. Etnichna psihologija. –Vip. 7. – S. 317-322.

4. Sokoljuk A.O. Osobistisno-profesijnij rozvitok majbutn'ogo fahivcja jak sub'ekta profesijnogo stanovlennja / A.O. Sokoljuk // Osvita regionu. – №3(36), 2014. – К.:Universitet «Ukraïna». – S.99-104.

5. Student kak sub'ekt samorazvitija i otnoshenija k uchebno-professional'noj dejatel'nosti / V. G. Maralov, O. A. Voronina, E. P. Kiseleva i dr. / pod red. V. G. Maralova. – М. : Akademicheskij Proekt ; Mir, 2011. – 190 s.

Anisimova A. O. Psychological features of self-determination of the professional becoming of future specialists. The article presents an integrated program of promotion the self-determination of professional development of future specialists that is one of the most important tasks of professional training of students at the university. The proposed program focuses on development of positive self-attitude, competence and self-efficacy of the personality, the formation of a reflexive culture, the ability for holistic, creative self-understanding as a subject of private life, personal and professional self-development and self-realization. Verified the effectiveness of the proposed program.

Keywords: professional development, self-determination, self-realization, *professional identity*, self-efficacy, psychological well-being of the personality.

УДК 159.925.3- 054.6

Бабій М.Ф.

КОНТЕКСТНО-МОДУЛЬНА ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Бабій М.Ф. Контекстно-модульна професійна підготовка: теоретичні аспекти. У статті йде мова про те, що наявна система подачі матеріалу в ході професійної підготовки майбутніх психологів не може задовольнити вимоги сьогодення, а тому вона майже втратила свою актуальність. Сучасні події ставить значно конкретніші завдання, розв'язати які професійно можливо лише за умов вмілого володіння конкретними знаннями й навичками.

Існує нагальна потреба замінити її на таку, яка б сприяла більшій самостійній активності студентів у засвоєнні знань. Досвід показує, що найефективнішим шляхом підвищення рівня вузівського навчання є створення таких умов, за яких студент зміг би зайняти активну особистісну позицію та повною мірою розкритися б як суб'єкт навчальної діяльності. Здобутий в такий спосіб науковий досвід матиме високий практичний потенціал, бо він не нав'язаний ззовні, а сформований в ході самостійного пошуку. В цьому плані перспективним видається контекстно-модульне навчання.

Модулі охоплюють певний професійний напрямок. В систему модуля входять набір проблем, з якими має познайомитись студент під час навчання, та які він буде розв'язувати при виконанні професійних обов'язків. У даному випадку, використовуючи широкий спектр